

**ИНСТИТУТ ЗА ЕКОНОМИКУ ПОЉОПРИВРЕДЕ
БЕОГРАД**

**Др Весна Поповић
Др Марија Николић
Мр Јелена Живановић Миљковић
Бојана Јовановић**

**МУЛТИФУНКЦИОНАЛНА ПОЉОПРИВРЕДА
И РУРАЛНИ РАЗВОЈ
У МЕДИТЕРАНСКИМ УСЛОВИМА**

БЕОГРАД, 2009.

**ИНСТИТУТ ЗА ЕКОНОМИКУ ПОЉОПРИВРЕДЕ
БЕОГРАД**

**Др Весна Поповић
Др Марија Николић
Мр Јелена Живановић Миљковић
Бојана Јовановић**

**МУЛТИФУНКЦИОНАЛНА ПОЉОПРИВРЕДА
И РУРАЛНИ РАЗВОЈ
У МЕДИТЕРАНСКИМ УСЛОВИМА**

Монографија

БЕОГРАД, 2009.

Издавач

Институт за економику пољопривреде, Београд

За издавача

Проф. др Драго Цвијановић, директор

Рецензенти

Проф. др Драго Цвијановић
Др Данило Томић, научни саветник

Тираж

300 примерака

Штампа

DIS Public d.o.o. Београд

Штампање монографије је у целини финансирано од стране
Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

ПРЕДГОВОР

Монографија *Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у медитеранским условима* бави се актуелним питањима везаним за примену концепта одрживог пољопривредног и руралног развоја на подручју Медитерана.

Одрживи пољопривредни и рурални развој дефинисан је као један од седам приоритетних подручја деловања на обезбеђењу одрживог развоја Медитерана, предвиђених Медитеранском стратегијом одрживог развоја из 2005. године. Актуелни проблеми везани за климатске промене, заштиту пољопривредног земљишта, обалног простора и биодиверзитета, спречавање депопулације и деградације руралног залеђа и очување амбијенталних вредности и културног наслеђа, традиционалног начина живота и исхране у медитеранском подручју, сажети су у захтеву научне и стручне јавности медитеранских земаља и регионалних институција и организација за уграђивањем одрживог пољопривредног и руралног развоја међу стратешке циљеве и других докумената у областима просторног развоја и регионалне сарадње. При томе се наглашавају значај мултифункционалности медитеранске пољопривреде и потреба за јачањем способности локалних заједница и актера за преговарање и управљање, посебно кроз подстицање иницијатива за рурални развој.

Мултифункционална пољопривреда од краја 1990-тих година обележава Европски модел пољопривредног и руралног развоја, обезбеђујући, у условима изражене хетерогености руралног простора проширене Европске уније, расположивост хране адекватног нивоа квалитета и здравствене безбедности, очување природе и руралног амбијента и економску и социјалну виталност руралних заједница.

Земље јужног и источног Медитерана суочене су са оскудним земљишним и водним ресурсима, климатским променама, демографским растом и притиском на ресурсе у условима глобализације и либерализације светског тржишта пољопривредних производа. Европска унија покушава да дугогодишњу политичку нестабилност и економске слабости у овом делу Медитерана превазиђе чвршћим регионалним повезивањем и финансијском подршком у оквиру Евромедитеранског партнерства, које захтева интензивна и болна прилагођавања националних економија, посебно пољопривредног сектора.

У погледу модела будућег развоја пољопривредног сектора и руралне економије и земље јужног и источног Медитерана прихватају концепт развоја одрживе, мултифункционалне пољопривреде, који пољопривреди обезбеђује шири значај од онога који има по основу доприноса прехранбеној сигурности и расту националне економије. Стратегије и политике руралног развоја су недовољно развијене а посебно су пожељне и неопходне у овим земљама. Стварање погодних окружења за развијање малих и микро-бизниса у руралним домаћинствима развија домаће тржиште, смањује рурално сиромаштво и обнавља сеоска подручја. Очувањем квалитетних пољопривредних површина и побољшањем квалитета производа, односно добијањем сертификата за производњу традиционалних и органских

производа, стварају се одговарајући капацитети за мултифункционалну пољопривреду и одрживи рурални развој у земљама јужног и источног Медитерана.

Традицију и искуство, као и добре резултате у сарадњи са земљама европског Медитерана Србија има и то по више основа. Само до пре неколико година и сама се налазила (и још увек се налази у појединим истраживачким пројектима и програмима подршке) међу обалским медитеранским земљама. Данас, као земља са истакнутом кандидатуром за чланство у ЕУ, има динамичну размену пољопривредно-прехранбених производа, у оквиру преференцијалних трговинских аранжмана (ССП, СЕФТА) и значајан туристички промет са овим земљама. Сарадња у оквиру прекограничних и транснационалних програма подршке ЕУ предвиђена је и у новом програмском периоду, 2007-2013. године (*Јадрански суседски програм – за Србију на нивоу институција, Југоисточна Европа, прекогранични програми*). Тим пре је неопходно уложити додатне напоре да се, и по губљењу медитеранског статуса земље, постојећи ниво сарадње одржи и унапреди, нарочито када су у питању земље Западног Балкана (Хрватска, БиХ, Црна Гора и Албанија), за које Србију вежу додатне обавезе, које проистичу из јединствене предприступне политике ЕУ за Западни Балкан.

Стицањем статуса кандидата, односно пуноправног чланства у ЕУ, и по том основу у Унији за Медитеран, може се, са правом очекивати да ће Србија, оснажена позитивним искуствима сарадње са суседима, бити у прилици да се активније бори за повратак и даље јачање позиција на тржиштима земаља јужног Медитерана, посебно земаља Блиског истока, са којима је у време процвата покрета несврстаности, остваривала успешну сарадњу, између осталог и у пољопривредном сектору.

Аутори су имали за циљ да, свестраним разматрањем доприноса мултифункционалног модела развоју пољопривреде и села у медитеранском подручју, идентификују потенцијалне могућности сарадње на искоришћењу потенцијала и минимизирању ограничења развоја Србије и медитеранских земаља у овој области и, паралелно, дају адекватан допринос теоријским поставкама самог модела мултифункционалне пољопривреде и руралног развоја а тиме и Пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије, 149007 *Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључења Републике Србије у ЕУ*, у оквиру кога је ова монографија и реализована.

Аутори

САДРЖАЈ

Страна

ПРЕДГОВОР	1
САДРЖАЈ	3
УВОД	5
I ОДРЖИВИ ПОЉОПРИВРЕДНИ И РУРАЛНИ РАЗВОЈ И СТРАТЕШКИ РАЗВОЈНИ ИЗАЗОВИ У МЕДИТЕРАНУ	9
1.1. Медитеранско подручје – основне развојне карактеристике.....	9
1.1.1. <i>Географски положај и саобраћајна повезаност .....</i>	9
1.1.2. <i>Основни развојни показатељи .....</i>	12
1.1.3. <i>Климатски, педолошки и агроколошки услови .....</i>	13
1.1.4. <i>Структура и организација пољопривредне производње и прехранбене индустрије и рурални развој .....</i>	19
1.2. Западни Балкан – основне развојне карактеристике	29
1.2.1. <i>Географски положај и саобраћајна повезаност .....</i>	29
1.2.2. <i>Основни развојни показатељи .....</i>	31
1.2.3. <i>Климатски, педолошки и агроколошки услови .....</i>	34
1.2.4. <i>Структура и организација пољопривредне производње и прехранбене индустрије и рурални развој .....</i>	36
1.3. Конкурентност медитеранске пољопривреде	54
1.3.1. <i>Медитерански начин исхране .....</i>	54
1.3.2. <i>Стандардизација .....</i>	56
1.3.3. <i>Заштита географског порекла и метода производње .....</i>	57
1.4. Евромедитеранско партнерство и пољопривреда	59
1.4.1. <i>Барселона процес и политика суседства ЕУ.....</i>	59
1.4.2. <i>МЕДИТЕРАН програм транснационалне сарадње у северном Медитерану.....</i>	63
1.4.3. <i>Интрарегионална сарадња и развој локалних партнерстава - пример евродистрикта Јужни Јадран - .....</i>	64
II ОДРЖИВИ ПОЉОПРИВРЕДНИ И РУРАЛНИ РАЗВОЈ ОПШТИНЕ БАР	67
2.1. Претпоставке одрживог пољопривредног и руралног развоја	67
2.1.1. <i>Географски положај и саобраћајна повезаност .....</i>	67
2.1.2. <i>Демографске детерминанте и мрежа насеља .....</i>	68

2.1.3.	<i>Климатски и агроколошки услови</i>	73
2.1.4.	<i>Специфични агроколошки микрорејони</i>	87
2.1.5.	<i>Коришћено пољопривредно земљиште и структура поседа</i>	96
2.1.6.	<i>Пољопривредна газдинства</i>	99
2.2.	Пољопривредна производња и прехранбена индустрија	104
2.2.1.	<i>Пољопривреда у привредној структури Општине</i>	104
2.2.2.	<i>Просторни распоред пољопривредне производње</i>	108
2.2.3.	<i>Пољопривредна производња и тржиште прехранбених производа</i>	112
2.2.4.	<i>Прехранбена индустрија</i>	152
2.2.5.	<i>Тржишна инфраструктура и институције у пољопривреди</i>	154
2.3.	Мултифункционална пољопривреда и рурални развој	157
2.3.1.	<i>Пољопривреда и заштита биодиверзитета и амбијенталних вредности</i>	157
2.3.2.	<i>Потенцијали за развој мултифункционалне пољопривреде и одрживи рурални развој</i>	166
2.4.	Анализа територијалне конкурентности и развојни приоритети	170
III СРБИЈА – ПРЕДПРИСТУПНА ПОДРШКА И РЕГИОНАЛНА САРАДЊА		176
3.1.	Обавезе будућег чланства у СТО и ЕУ и либерализација спољнотрговинских токова пољопривредних производа	176
3.2.	Размена пољопривреде и прехранбене индустрије Србије и земаља Медитерана	178
3.2.	Предприступна подршка ЕУ пољопривреди и руралном развоју и јачање сарадње Србије са земљама ЈИЕ	182
3.3.1.	<i>Инструмент за предприступну помоћ – ИРА</i>	182
3.3.2.	<i>Организација за Црноморску економску сарадњу</i>	194
ЗАКЉУЧАК		196
ЛИТЕРАТУРА		200

УВОД

Рио декларација Конференције УН о заштити животне средине и развоју из 1992. године (Принцип 1. Декларације) и њен Акциони план – Агенда 21 реafirмишу *право људских бића на здрав и продуктиван живот у хармонији са природом. Право на развој остварује се упоредним задовољавањем развојних и еколошких потреба, садашње и будућих генерација* (UN, 1992a, 1992b).

На истој конференцији усвојена је и Оквирна конвенција Уједињених нација о промени климе, а пет година касније и тзв. Кјото Протокол¹. Предвиђена је финансијска подршка у оквиру тзв. Механизма чистог развоја (Clean Development Mechanism – CDM) која треба да помогне земљама у развоју у достизању низа економских, социјалних, еколошких циљева и циљева одрживог развоја, као што су: побољшање квалитета ваздуха и вода, унапређење начина коришћења земљишта, подстицај позитивних социјалних ефеката у погледу развоја руралних области, веће запослености и искорењивања сиромаштва, и смањења зависности од увоза фосилних горива. Преговори о преузимању нових обавеза у вези са смањењем емисије штетних гасова су у току.

Компоненте еколошке одрживости у развојним политикама и програмима и искорењивање екстремног сиромаштва и глади налазе се такође међу Миленијумским циљевима развоја (Millennium Development Goals – MDG) до 2015. године из Миленијумске декларације УН из 2000. године (UN, 2000).

На уједињене напоре у остваривању задатака из Агенде 21 и Миленијумских циљева позива се и у Декларацији о одрживом развоју Светског самита о одрживом развоју (WSSD), одржаном у Јоханезбургу, 2002. године, а План имплементације таксативно наводи акције које треба предузети у циљу смањења сиромаштва и заштите природних ресурса који представљају основу економског и социјалног развоја. WSSD, такође позива на признавање чињенице, у регионалним и националним стратегијама, да се одрживи развој не може постићи изоловано, и да међународни прописи треба да буду прилагођени локалним специфичностима екорегiona (UN, 2002: 2-4).

ЕУ је 2001. године, на Самиту у Гетеборгу усвојила Стратегију одрживог развоја ЕУ (СЕС, 2001), која је ревидирана 2006. године (Council of the EU, 2006: 7-21). Стратегија одрживог развоја представља оквир за испуњење задатака из Лисабонске Стратегије раста и запослености из 2000. године, редефинисане и реактивиране 2005. године (Council of the EU, 2005: 31-32). Ове две стратегије потврђују *међузависност економских, социјалних и еколошких фактора развоја*. Наведени фактори тек у садејству дају најбоље резултате у обезбеђивању структурних промена, неопходних за суочавање са изазовима глобализације -

---

¹ Кјото Протокол је ступио на снагу 16. фебруара 2005. године. До средине 2007. године, 172 државе чланице УН, укључујући ЕУ, прихватиле су Кјото протокол (UN, 1998).

динамизмом, иновацијама и креативним предузетништвом. Тиме се обезбеђује социјална једнакост и здраво окружење за грађане.

Пуна сагласност о потреби вођења "*активне политике одрживог пољопривредног и руралног развоја који обезбеђује задовољење потреба за храном на нивоу домаћинства, националном, регионалном и глобалном нивоу, уз заштиту природних ресурса и животне средине, а у складу са мултифункционалним карактером пољопривреде*" постигнута је на светском нивоу, Римском декларацијом Светског самита о храни из 1996. године (FAO, 1996).

На подручју **Медитерана**, у условима социјалних и политичких тензија, миграција, растуће урбанизације и притисака на природне ресурсе, одрживи развој и допринос пољопривреде његовом обезбеђењу, добијају посебан значај. Као најрелевантнији програм и институционални оквир за спровођење одрживог развоја у региону Медитерана на Самиту у Јоханесбургу означени су Медитерански акциони план (MAP, у оквиру UNEP-а) и Комисија за одрживи развој Медитерана (MCSД).

Медитеранска стратегија одрживог развоја из 2005. године наводи седам приоритетних области деловања: 1) боље управљање водом и водним ресурсима; 2) побољшано, рационално коришћење енергије, повећано коришћење енергије из обновљивих извора и ублажавање климатских промена односно прилагођавање променама; 3) одговарајуће управљање саобраћајем ради одрживог протока (покретљивости) људи и роба; 4) одрживи туризам као водећи економски сектор; 5) *одрживу пољопривреду и рурални развој*; 6) одрживи урбани развој; и 7) одрживо управљање морем, обалним подручјима и морским ресурсима (UNEP/MAP, 2005: 10-23).

Пољопривреда доприноси одрживом развоју обезбеђујући *прехранбену сигурност, очување природних ресурса и заштиту животне средине и повећање запослености и дохотка* у регионалној економији.

Активности у овом сектору обављају се у тесној вези са природом, додајући јој вредност производњом обновљивих природних ресурса, с једне стране, и доводећи је у опасност прекомерном експлоатацијом, с друге. Поред несумњивих позитивних ефеката на очување биодиверзитета и обликовање пејзажа кроз векове, интензивна пољопривредна производња оставља и негативне последице по климу, природне ресурсе, животну средину и биодиверзитет. Климатске промене, праћене екстремним временским приликама, дуготрајним жегама и бујичним пљусковима, угрожавају приносе и прехранбену сигурност. Повећавајући ризике од пожара и развоја биљних болести и штеточина, појачавају негативне еколошке последице пољопривредне производње.

Прехрамбена сигурност дефинисана је расположивошћу хране и обезбеђењем приступа храни. Распоживост не гарантује приступ. Храна је расположива на различитим нивоима - националном, регионалном и локалном и у функцији је производње, залиха и трговинских токова пољопривредних производа. Приступ на

националном нивоу зависи од кретања светских цена и увозног капацитета земље; на локалном - од развијености тржишне инфраструктуре, саобраћаја и информација, а на нивоу домаћинства од висине дохотка (Pinstrup-Andersen, Pandya-Lorch, 1999:51). Према извештају Светске банке, побољшање статуса људи из ове категорије је, за разлику од протеклих деценија, у преко 80% случајева резултат побољшања економије и услова живота у руралним областима, док је миграција у градове представљала решење тек за петину екстремно сиромашних руралних резидената. Бруто друштвени производ остварен у пољопривреди показао се најмање двоструко ефикаснији у смањењу сиромаштва у односу на БДП остварен у осталим делатностима (WB, 2007:3-6).

Динамичне промене у светској понуди и тражњи пољопривредних и прехранбених производа, нове навике у исхрани, које фаворизују традиционалне медитеранске производе и медитерански начин исхране, технолошки развој и институционална унапређења, урбано-руралне интеракције и нова улога цивилног друштва, јачање регионалне сарадње и развој туризма отварају нове перспективе развоју пољопривреде и села на подручју Медитерана, који се, у све већој мери везује за остваривање одрживог територијалног развоја, нарочито у европским земљама. Међутим, у пољопривредној производњи медитеранских земаља, бројчано су најзаступљенији ситни фармери, који, нарочито у земљама јужног и источног Медитерана, немају адекватну везу са тржиштем, те нису у могућности да осете доходне ефекте раста цена. Како у структури производње доминирају воће и поврће и традиционални локални производи, који уживају високе стопе заштите, односно захтевају поштовање строгих стандарда квалитета и здравствене безбедности на западном тржишту, питања стандардизације, заштите географског порекла и либерализације трговине пољопривредним производима имају посебну тежину у овим земљама.

Због високе еколошке, економске и социјалне осетљивости пољопривредног сектора, земље Медитерана се, у погледу модела будућег развоја пољопривредног сектора и руралне економије, опредељују за развој *одрживе пољопривреде*, који пољопривреду ставља у знатно шири контекст од онога који има на основу доприноса прехранбеној сигурности и расту националне економије. За основно полазиште узима се вишеструка, тј. *мултифункционална улога пољопривреде*, као делатности која доприноси одрживом руралном развоју.

Мултифункционална пољопривреда² обезбеђује очување животне средине и дугорочно одрживо газдовање ресурсима, даје адекватан допринос економском развоју, пружа потпору развоју туризма и услов је очувања социјалне кохезије, традиције и културног наслеђа на селу. Мултифункционална пољопривреда је, већ дужи низ година модел развоја пољопривреде ЕУ. У тзв. *Консензусу за развој*, Европског парламента, Савета и Комисије, из 2006. године, наглашава се значајна улога пољопривреде и руралног развоја у смањењу сиромаштва и економском

---

² Према дефиницији OECD мултифункционалност пољопривреде значи "обезбеђење производње хране и других корисних инпута који немају тржишну цену, у чијем интересу друштво интервенише субвенцијама" (према: Somogyi et al, 2007: 165-172).

расту. Да би реактивирала инвестициону активност у овим подручјима, Унија подржава партиципативан, децентрализован и еколошки одржив територијални развој (2006/С 46/01: 13). Потреба за јачањем подршке аграрне и руралне политике унапређењу конкурентности ситних газдинстава и диверсификовању њихових прихода посебно је изражена у земљама јужног и источног Медитерана, с обзиром да доминантан део сиромашног сеоског становништва чине пољопривредници.

Земље Западног Балкана деле заједничко природно, историјско и културно наслеђе са осталим земљама Медитерана. Самим тим, сва еколошка, економска и социјална ограничења и притисци су им блиски а интензивна предприступна сарадња са Европском унијом и обавезе које, повезано са тим, имају по питању јачања регионалне сарадње, појачавају њихов интерес за ово подручје.

Србији се, као земљи богатој пољопривредним ресурсима, у којој пољопривредни сектор и рурална подручја имају значајну улогу у укупном развоју, на плану сарадње са медитеранским земљама у овој области отварају значајне могућности. Сарадња, партнерство и размена искустава је, очекивано, најинтензивнија са суседима и земљама у њиховом непосредном окружењу јадранско-јонске и црноморске регије, али су питања везана за органску производњу, сертификацију и промоцију, производњу и прераду, заштиту географског порекла и пласман традиционалних локалних производа, вински, еко и етно туризам и јачање предузетништва жена и младих, одрживо управљање пољопривредним ресурсима у еколошки осетљивим подручјима, управљање пољопривредним земљиштем у градским и приградским зонама и сл.) итекако актуелна и у осталим медитеранским земљама, посебно земљама јужног и источног Медитерана, са којима Србија тек очекује интензивирање трговинских токова и укупне сарадње у блиској будућности, а нарочито по учлањењу у Европску унију.

Развојна документа и програми подршке наглашавају значај територијалног аспекта одрживог пољопривредног и руралног развоја, односно ефикасног превођења националних и регионалних стратегија руралног развоја у конкретне развојне програме локалних заједница и акције на формулисању пројеката, мобилизацији локалних стејкхолдера и развоју прекограничних и транснационалних партнерстава и сарадње на њиховом спровођењу. Стога ће највише простора у Монографији бити посвећено студији случаја медитеранске општине Бар (Црна Гора), која због својих специфичних географских, климатских, рељефних, еколошких и амбијенталних, демографских, привредних и инфраструктурних одлика, омогућава целовито сагледавање, на оптималном територијалном нивоу – региона/општине/локалне заједнице, свих релевантних особености, предности и могућности унапређења мултифункционалног модела пољопривредног и руралног развоја, укључујући широке могућности за формирање локалних партнерстава и укључивање у највећи број програма подршке и сарадње у Региону.

ЛИТЕРАТУРА

1. Agrarni marketinški informacijski sistem Crne Gore, http://www.amiscg.org/cijene/_php/precijena_fm.php
2. Al-Bitar Lina. (2008). Organic farming in the Mediterranean: towards further development. CIHEAM Analytical notes No 30, March 2008;
3. Al-Bitar Lina, Patrizia Pugliese. (2008). Increasing space for organic agriculture in a changing Mediterranean. Analyses. The CIHEAM Watch Letter No 7, Autumn 2008;
4. Bajramović S. et al. (2007), Izazovi poljoprivredno-prehrambenog sektora Bosne i Hercegovine u procesu približavanja Evropskoj Uniji. 4 konferenca DAES *Slovensko kmetijstvo in podeželje v Evropi, ki se širi in spreminja*, Moravske Toplice, 8-9. novembar 2007, <http://www.daes.si/Konf07/Bosna%20fin%20%20verzija.pdf>
5. Barcelona declaration adopted at the Euro-Mediterranean Conference - 27-28/11/95: 3-7, 10-11, http://www.delegy.ec.europa.eu/en/eu_and_country/4.pdf
6. Bogdanov N. (2007), Izazovi poljoprivredno-prehrambenog sektora Srbije u procesu približavanja EU. 4 konferenca DAES *Slovensko kmetijstvo in podeželje v Evropi, ki se širi in spreminja*, Moravske Toplice, 8-9. 11. 2007, <http://www.daes.si/Konf07/Bogdanov%20DAES%20Srbija.pdf>
7. Boljanović B. (2008). Leto iz crmničkog podruma, <http://www.novosti.co.yu/code/navigate.php?Id=129&status=jedna&vest=119133&datum=2008-03-30>
8. Biotehnički institut Podgorica- Centar za subtropske kulture Bar. (2004). Uljara Stari Bar, Biznis plan. Interna dokumentacija
9. Biotehnički institut Podgorica, Služba za selekciju stoke, Laboratorija za mljekarstvo. (2006). Godišnji izveštaj 2005.
10. Biotehnički institut Podgorica - Centar za subtropske kulture Bar. (2008a). Broj stabala voćnih kultura na teritoriji opštine Bar. Interna dokumentacija
11. Biotehnički institut Podgorica, Centar za subtropske kulture, Bar (2008b). Ljekobilje. Interna dokumentacija
12. Biotehnički institut Podgorica, Centar za subtropske kulture Bar. (2008c). Osnovni podaci. Interna dokumentacija
13. Bryden J. M. (2000). Differential Economic Performance in Rural Areas, International Conference on Rural Communities and Identities in the Global Millennium – Malpasino University-College, Nainamo, BC. Canada, <http://www.abdn.ac.uk/irr/arkleton/documents/NAINAMO.DOC>
14. Bogdanov, Natalija. (2007). Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija, UNDP, Beograd
15. CE (2000). *Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent*. European Conference of Ministers responsible for Regional Planning, p. 9-15, 18-19, Hanover
16. CEC. (2001). A Sustainable Europe for a BetterWorld: A European Union Strategy for Sustainable Development. Commission's proposal to the Gothenburg European Council, Brussels, 15.5.2001, COM(2001)264 final
17. CEED. (2007). Socijalna analiza za Skadarsko jezero. Finalni izveštaj. Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj - CEED, jun 2007, www.gom.cg.yu/files/1185890336.pdf
18. CIHEAM. (2006). From partnership to neighbourhood: Agriculture in the Euro-Mediterranean context. CIHEAM briefing notes No 21 – 3 décembre 2006
19. Coque J.M. (2006). Euro-Med Association Agreement - Regional Impacts in the EU. Proceedings of the Workshop on Euro-Med Association Agreements Agricultural Trade -

- Regional Impacts in the EU. DG RTD and DG JRC, Brussels, 14 February 2006, <ftp://ftp.jrc.es/pub/EURdoc/PB2006IPTS3548.pdf>
20. COUNCIL DIRECTIVE 79/409/EEC of 2 April 1979 on the conservation of wild birds, OJ L 103 of 25.4. 1979
  21. COUNCIL DIRECTIVE 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora, OJ L 206 of 22.7.1992, 1992L0043—EN—01.01.2007—005.001, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1992L_0043:20070101:EN:PDF
  22. COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. (2005). Presidency conclusions, Anex II - Integrated Guidelines for Growth and Jobs 2005-2008, CONCL 2, 10255/1/05, REV 1, Brussels, 15.7.2005
  23. COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. (2006). Review of the EU Sustainable Development Strategy (EU SDS) – Renewed Strategy, POLGEN 75, 10117/06, Brussels, 9 June 2006.
  24. COUNCIL OF EUROPE. Parliamentary Assembly. (2001). Interparliamentary co-operation in the Mediterranean and Black Sea basins (6th Interparliamentary Conference of the Mediterranean and Black Sea basins – Varna, Bulgaria, 19-21 October 2000), <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta01/ERES1242.htm>
  25. COUNCIL REGULATION (EC) No 1698/2005 of 20 September 2005 on Support for Rural Development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD), OJ L 277, 21.10.2005.
  26. COUNCIL REGULATION (EC) No 1463/2006 of 19 June 2006 adapting Regulation (EC) No 1698/2005 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) by reason of the accession of Bulgaria and Romania to the European Union), OJ L 277, 9.10.2006.
  27. COUNCIL REGULATION (EC) No 1085/2006 of 17 July 2006 establishing an Instrument for Pre-Accession Assistance –IPA, OJ L 210, 31.07.2006.
  28. COUNCIL REGULATION (EC) No 1946/2005 of 14 November 2005 amending Regulation (EC) No 2007/2000 introducing exceptional trade measures for countries and territories participating in or linked to the European Union’s Stabilisation and Association process, OJ L 312, 29.11.2005;
  29. COUNCIL REGULATION (EC) No 2563/2000 of 20 November 2000 amending Regulation (EC) No 2007/2000 by extending to the Former Yugoslav Republic of Macedonia and the Federal Republic of Yugoslavia the exceptional trade measures for countries and territories participating in or linked to the European Union's Stabilization and association process and amending Regulation (EC) No 2820/98, OJ L 295, 23.11.2000.;
  30. COUNCIL REGULATION (EC) No 509/2006 of 20 March 2006 on agricultural products and foodstuffs as traditional specialities guaranteed, OJ L 93, 31.3.2006;
  31. COUNCIL REGULATION (EC) No 510/2006 of 20 March 2006 on the protection of geographical indications and designations of origin for agricultural products and foodstuffs, OJ L 93, 31.3.2006;
  32. COUNCIL REGULATION (EC) No 1085/2006 of 17 July 2006 establishing an Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA), OJ L 82, 31.7.2006;
  33. COUNCIL REGULATION (EC) No 2092/91/EEC of 24 June 1991 on Organic Production of Agricultural Products and Indications Referring thereto on Agricultural Products and Foodstuffs, OJ L 198 of 22. 07. 1991,
  34. Commission Decision of 14 November 2007 drawing up the list of regions and areas eligible for financing under the Cross-border Cooperation Component of the Instrument for Pre-accession Assistance for the purpose of cross-border cooperation between Member States and beneficiary countries for the period 2007 to 2013, OJ L 310, 28.11.2007.
  35. Commission of the European Communities, *Towards a Thematic Strategy for Soil Protection*; Brussels, 16.04.2002.

36. COMMISSION REGULATION (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 establishing an instrument for pre-accession assistance (IPA), OJ L 170, 29.6.2007.
37. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions, *Thematic Strategy for Soil Protection*, [SEC(2006)620], [SEC(2006)1165], Brussels, 22.9.2006, COM(2006)231 final,
38. Cvetkovska et al. (2007), Overview of soil information and soil protection policies in the former Yugoslav Republic of Macedonia, p. 55-57, Hengl T. et al. (eds) *Status and prospect of soil information of south-eastern Europe: soil data bases, projects and applications*, JRC;
39. Cvijović D. "Međunarodni eksperti kritikovali Nacrt". Okrugli sto UNDP i GTZ o Nacrtu prostornog plana Republike Crne Gore do 2020. godine, Podgorica, 19.06.2007, Internet izdanje dnevnog lista "Pobjeda" za dan 07.10.2007. <http://www.pobjeda.cg.yu/arhiva.phtml?akcija=foto&archivedate=2007-10-07>
40. Čustović H., Bukalo E. (2007), Land and hydrological potential of Bosnia and Herzegovina, p. 25-27, Hengl T. et al. (eds) *Status and prospect of soil information of south-eastern Europe: soil data bases, projects and applications*, JRC;
41. Dashi Etleva, Fatmir Guri. (2008). *Albania. Agriculture, Fishery, Food and Sustainable Rural Development*. CIHEAM Country Profile, Edition 2008, www.ciheam.org
42. Déclaration d'Antalya sur les indications géographiques relatives aux produits alimentaires méditerranéens et le développement local. Séminaire International *Les Produits de Terroir, les Indications Géographiques et le Développement Local Durable des Pays Méditerranéens*. 24-26 Avril 2008-Antalya. Akdeniz Üniversitesi, CIHEAM-Institut Agronomique Méditerranéen, Montpellier, http://portail2.reseau-concept.net/Upload/ciheam/fichiers/Declaration_d-Antalya.pdf
43. Dimitrievski, D., Ana Kotevska. (2007). Challenges faced by the agro-food sector in the Republic of Macedonia regarding its integration in the EU markets. 4 konferenca DAES *Slovensko kmetijstvo in podeželje v Evropi, ki se širi in spreminja*, Moravske Toplice, 8-9. novembar 2007, www.daes.si/Konf07/MACEDONIA_Dimitrievski_Kotevska.pdf
44. Dobbs Thomas L. (2005). Experiences with "Quality" Labeling of Food Products. *Economics Commentator* No 466, November 29, 2005. South Dakota State University, <http://econ.sdstate.edu/Research/Commentator/NO466.pdf>
45. Dragović Z. (2007). "Vino iz Drušića za evropske trpeze". Internet izdanje dnevnog lista "Pobjeda" za dan 07.10.2007, <http://www.pobjeda.cg.yu/arhiva.phtml?akcija=foto&archivedate=2007-10-07>
46. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatska. (2009), Južno voće i masline u 2008. Priopćenje br. 1.1.4. od 16. ožujka 2009, Zagreb, http://www.dzs.hr/Hrv/publication/2009/1-1-4_1h2009.htm
47. Dubreuil, Christian, Jean-Louis Rastoin, coord. UN PACTE AGROALIMENTAIRE ET RURAL POUR L'INTEGRATION REGIONALE EUROMEDITERRANEE. IPEMED Rapport, avril 2007. Les Notes IPEMED, Etudes&Analyses, N° 4, Novembre 2009, <http://www.ipemed.coop/spip.php?rubrique18>
48. Đorđević-Milošević Suzana. (2008). *Agricultural and Rural Development in Republic of Serbia. Monitoring the Mediterranean Strategy for Sustainable Development (MSSD), Plan Bleu and CIHEAM*, May 2008
49. European Commission. (1997.). *Agriculture and Environment. CAP Working Notes. Special issue*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities
50. European Commission – Agriculture and Rural development. (2009). *Agriculture and Enlargement*, Country Profiles, <http://ec.europa.eu/agriculture/enlargement/countries/>
51. European Parliament, Council and Commission. (2006). *The European Consensus on Development*, OJ C 46, 24.2.2006
52. European research project on the Dynamics of Rural Areas (DORA), 1999-2001, Fourth Framework Programme for Research and Technology Development, Contract FAIR6-CT98-

- 4162, The Arkleton Centre for Rural Development Research (co-ordinating), Agricultural University of Athens (Greece), the Nordic Centre for Spatial Development (Sweden) and FAL (Germany), <http://www.abdn.ac.uk/irr/arkleton/publications/dora.shtml>
53. Euromed Summit, Barcelona 27-28 November 2005, FIVE YEAR WORK PROGRAMME, Final text, http://ec.europa.eu/external_relations/euromed/summit1105/index_en.htm
  54. European Territorial Cooperation. ERDF. MED Operational Programme 2007-2013. CCI 2007 CB 163 PO 045. Version submitted to the European Commission, 31 October 2007, www.qren.pt/download.php?id=512
  55. Eurostat. (2009). EuroMediterranean statistics. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009
  56. Eurostat. (2007). News release, 80/2007, 12 June 2007, www.epp.eurostat.ec.europa.eu
  57. FAO. (1989). Sustainable Development and Natural Resources Management, Twenty-Fifth Conference, Paper C 89/2 - Sup. 2, Food and Agriculture Organization, Rome
  58. FAO. (1996). Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit. Plan of Action. Rome: FAO
  59. FAOSTAT. (2009). Statistical Yearbook 2007-2008, <http://www.fao.org/economic/ess/publications-studies/statistical-yearbook/fao-statistical-yearbook-2007-2008/c-international-trade/en/>
  60. FAOSTAT. (2009a). Imports and exports: commodities by country, <http://faostat.fao.org/site/342/default.aspx>
  61. Ginovska Jasmina. (2007). Assessment of strengths and weaknesses of mountain policies in South East Europe: National report of the Former Yugoslav Republic of Macedonia. Project for Sustainable Agriculture and Rural Development in Mountain Regions (SARD – M). SARD and Balkan Foundation for Sustainable Development;
  62. Gregović, R. (2007). Ocjene, mišljenja i predlozi na Nacrt prostornog plana Republike Crne Gore do 2020. godine. Glasnik, List Privredne komore Crne Gore. (2007)., br. 4, Službeni dodatak 12, jun 2007.
  63. Grgurević O. O Mrkojevićima. Diplomski rad. Filozofski fakultet, Nikšić. Izvod, http://www.mrkojevicima.org/O_Mrkojevicima/Geografija.html
  64. GTZ, Vlada Crne Gore i Univerzitet Crne Gore. Projekat SS-AE Sektorske studije – analize i ekspertize (SS-AE) za potrebe Prostornog plana Republike Crne Gore (PPR), Sektorska studija (SS-AE) 4.1. Prirodne karakteristike, Podgorica, 2005.
  65. GTZ, Vlada Crne Gore i Univerzitet Crne Gore. Projekat SS-AE Sektorske studije – analize i ekspertize (SS-AE) za potrebe Prostornog plana Republike Crne Gore (PPR), Sektorska studija (SS-AE) 4.3. Prirodne i pejzažne vrijednosti prostora i zaštita prirode. Nacrt, Podgorica, 2005.
  66. GTZ, Vlada Crne Gore i Univerzitet Crne Gore. Projekat SS-AE Sektorske studije – analize i ekspertize (SS-AE) za potrebe Prostornog plana Republike Crne Gore (PPR), Sektorska studija (SS-AE) 4.6 Privreda, Subsektorska studija (SS-AE) 4.6/5 Rudarstvo i industrija, Podgorica, 2005.
  67. GTZ, Vlada Crne Gore i Univerzitet Crne Gore. Projekat SS-AE Sektorske studije – analize i ekspertize (SS-AE) za potrebe Prostornog plana Republike Crne Gore (PPR), Sektorska studija (SS-AE) 4.6 Privreda, Subsektorska studija (SS-AE) 4.6/6, Trgovina, bankarstvo, agencije i ostale usluge. Nacrt, Podgorica, 2005.
  68. Haagblade, S., Hazell, P. and T. Reardon (2002). Strategies for stimulating poverty- alleviating growth in the rural non-farm economy in developing countries. IFPRI, Washington D.C.
  69. Hervieu, Bertrand. (2006). Agriculture: a strategic sector in the Mediterranean area. CIHEAM Analytic Note, No 18 – December 2006.
  70. IAUS, JUGINUS, Opština Bar. (2007). Generalni urbanistički plan Bara 2020, Bar-Beograd, 2007.
  71. IAUS. (2008). Anketa - poljoprivredna gazdinstva. Interna dokumentacija.
  72. ИАУС (2009). Просторни план општине Бар, Секторска студија *Развој пољопривреде и села*. Нацрт. Интерна документација.

73. IFAP. (2006). Recognition of the Mediterranean identity - Agricultural products and markets organization. Second EURO-Mediterranean Conference on Agriculture For a Euro Mediterranean rural and agricultural policy in a global framework. Strasbourg, Septembar 28-29, 2006, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/fiche3-fipa/fiche3-fipa_en.pdf
74. Institute for Prospective Technological Studies. (2006). Proceedings of the Workshop on Euro-Med Association Agreements: Agricultural Trade - Regional Impacts in the EU, DG RTD and DG JRC with the collaboration of DG AGRI, Brussels, 14 February 2006, PB/2006/IPTS/3548.
75. IP/09/1952. Negotiations between the EU and Morocco in the agri-food and fisheries sector: signature of agreed minutes, Brussels, 17 December 2009, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/1952&format=HTML&aged=0&language=FR&guiLanguage=en>
76. IRD – CRDA-E. Montenegro. (2008). Lista članova Tima za planiranje lokalnog ekonomskog razvoja – Bar, Akcioni plan za planiranje lokalnog ekonomskog razvoja Bara, http://www.ird.cg.yu/sub.php?menu=13&submenu_id=8&opstina_id=12
77. ISO 22005:2007. Traceability in the feed and food chain - General principles and basic requirements for system design and implementation, http://www.iso.org/iso/catalogue_detail?csnumber=36297
78. IUCN (2003). *A Regional Situation analysis*. IUCN, Centre for Mediterranean Cooperation, Malaga;
79. Jakšić Slavica. (2006). Piramida mediteranske prehrane. *Meso*, br. 3/2006, <http://www.meso.hr/>
80. Joint Declaration of the Paris Summit for the Mediterranean Paris, 13 July 2008, http://www.europarl.europa.eu/intcoop/empa/home/declaration_paris_summit_for_mediterranean_13july2008_en.pdf
81. Karadaglić, S. (2008). Spoljnotrgovinska razmjena Crne Gore, 2005-2007. godine. Glasnik, List Privredne komore Crne Gore, br. 2, Službeni dodatak 15, februar 2008;
82. Катић Б. (2007). Приказ Јединственог мултилатералног споразума о слободној трговини у Југоисточној Европи – ЦЕФТА 2006. у: Значај ЦЕФТА Споразума за привреднике и његова примена у пракси. Привредна комора Београда, Институт за економику пољопривреде, Београд, електронско издање;
83. Kodderitysch S. (1999). Reforms in Albanian Agriculture: Assessing a Sector in Transition. World Bank Technical paper No. 431, http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/1999/06/04/000094946_99041206370910/Rendered/PDF/multi_page.pdf
84. Kosić Slavica. (2005). Bilje iz Boke za Francuze. Kurir, 11. januar, 2005.
85. Land Use Consultants. (2006). Strateška procjena uticaja na životnu sredinu (SEA) Nacrta Prostornog plana Crne Gore, 2006.
86. LEDPT Bar, IRD. (2005). Stvaranje lokalne kompetitivne prednosti Bara: Rezultati PACA Proces, 14-24.3.2005, www.ird.cg.yu/files/Bar_PACA_presentation_LOC_with_Action_plans.ppt
87. Lushaj S., Zdruli P. (2007), Land and soil resources of Albania: current problems and future trends, p. 11-20, Hengl T. et al. (eds) *Status and prospect of soil information of south-eastern Europe: soil data bases, projects and applications*, JRC;
88. Médail F., Quezel P. (1997). Hot-spots analysis for conservation of plant biodiversity in the Mediterranean Basin. *Annals of the Missouri Botanical Garden*, Vol 84, p. 112-127;
89. MEMO/09/333. Union for the Mediterranean. State of Play, Brussels, 10 July 2009, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/09/333&format=HTML>
90. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде РС (2009). Национални програм пољопривреде Србије 2009-2011;
91. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде РС (2009а). *План стратегије руралног развоја 2009-2013*;

92. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije. (2007). Zaštita geografskog porekla. AGROINFO, STIPS, 03/01/07, <http://www.stips.minpolj.sr.gov.yu/article.php?sid=469>
93. Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja RH (2008). Strategija ruralnog razvoja RH 2008–2013;
94. Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora, Javno preduzeće za upravljanje Morskim dobrom. (2002). Prostorni plan posebne namjene za područje Morskog dobra Crne Gore. Rezime nacrtu plana, MonteCEP- Centar za planiranje urbanog razvoja, RZUP – Republički zavod za urbanizam i projektovanje
95. Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora. (2006). Prostorni plan Republike Crne Gore do 2020. godine. Nacrt, avgust, 2006,
96. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Crne Gore. (2006). Crnogorska poljoprivreda i Evropska unija - Strategija razvoja proizvodnje hrane i ruralnih područja;
97. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Crne Gore i Evropska agencija za rekonstrukciju. (2006). Strategija razvoja ribarstva Crne Gore i jačanje kapaciteta za implementaciju Zajedničke politike ribarstva EU
98. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede RCG. (2007a). Izveštaj o realizaciji međunarodnih donatorskih projekata u poljoprivredi – 2007, Podgorica, novembar, 2007, www.gom.cg.yu/files/119724210.pdf
99. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Crne Gore. (2007b). Koncept reorganizacije institucija u oblasti poljoprivrede, <http://www.gom.cg.yu/files/1181130822.pdf>
100. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede RCG. (2008a). Plan upotrebe sredstava za podsticanje razvoja poljoprivrede u 2008. godini, www.gom.cg.yu/minpolj
101. Ministarstvo poljoprivrede šumarstva i vodoprivrede RCG. (2008b). Nacionalni program proizvodnje hrane i razvoja ruralnih područja 2009-2013. – Nacrt, Podgorica, septembar 2008,
102. Ministarstvo poljoprivrede šumarstva i vodoprivrede RCG. (2009), Agrobudžet za 2009. godinu, <http://www.gov.me/files/1233849499.pdf>
103. Ministarstvo poljoprivrede šumarstva i vodoprivrede RCG. (2008c). Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju – Nacrt, Podgorica, septembar 2008.
104. Ministry of agriculture, fisheries and rural development of Republic of Croatia. (2008). IPARD Programme 2007-2013;
105. Ministry of Economy Republic of Albania. (2005). *Agricultural and Agribusiness in Albania, A Guide of the Last Years Development, Promoting the Agricultural and Food Production and Rural Resources Management*, <http://embassyofalbania.org/agro1.pdf>
106. Monstat. (2007a). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2003. Poljoprivreda, Knjiga 2 Poljoprivredna gazdinstva prema aktivnosti i izvorima prihoda, Podgorica, 2007.
107. Monstat. (2007b). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2003. Poljoprivreda, Knjiga 3 Članovi gazdinstva prema starosti, školskoj spremi i stanovi, Podgorica, 2007.
108. Monstat. (2004). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2003. Stanovništvo, Knjiga 2 Pol i starost, Podgorica, 2004.
109. Monstat. (2005a). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2003. Stanovništvo, Knjiga 5 Aktivnost i pol, Podgorica, 2005.
110. Monstat. (2006). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2003. Stanovništvo, Knjiga 7 Poljoprivredno stanovništvo, Podgorica, 2006.
111. Monstat. (2005b). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2003. Stanovništvo, Knjiga 9 Usporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 i 2003, Podgorica, 2005.
112. Monstat. (2007c). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2003. Stanovništvo, Knjiga 11 Domaćinstva prema posjedovanju poljoprivrednog gazdinstva i broju članova, Podgorica, 2007.

113. Monstat. (2007d). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2003. Stanovništvo, Knjiga 13 Dnevni migranti, Podgorica, 2007.
114. Monstat. (2007e). Statistički godišnjak Crne Gore, Podgorica, 2007,
115. MONSTAT, Statistički godišnjak Crne Gore, <http://www.monstat.cg.yu/Publikacije.htm>
116. Myers N., Mittermeier R. A. et al. (2000). Biodiversity hotspots for conservation priorities. *Nature*, Vol 403, p. 853–858
117. Николић, Марија, Поповић Весна: Прилог за стратегију одрживог пољопривредног и руралног развоја Србије, у: *Стратешки оквир за одрживи развој Србије*, стр.141-153, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд, 2004
118. Nikolić M. Marija, Vesna Popović. 2007. "Associations in beef production". 100th Seminar of the EAAE Development of Agriculture and Rural Areas in Central and Eastern Europe. 21st-23rd June 2007, Novi Sad. European Association of Agricultural Economists, Serbian Association of Agricultural Economists and Regional Chamber of Commerce, Novi Sad. Thematic proceedings
119. Nikolić Marija, Vesna Popović, Jasna Petrić. (2009). European agricultural and rural policy and its significance for the realization of Serbian strategic development priorities. The International Scientific Conference *Regional Development, Spatial Planning and Strategic Governance*, Belgrade, 7-8 December 2009. Institute of Architecture and Urban&Spatial Planning of Serbia. Thematic Conference Proceedings, Volume 1: 131-153
120. Opština Bar. (2007). Strategija lokalnog ekonomskog razvoja. Rezultati faze dijagnostike, oktobar 2007
121. PACA News, No 8, August 2005, p. 3-5, www.mesopartner.com/paca
122. Padilla Martine. (2007). Quality and safety of Mediterranean products. The CIHEAM Watch Letter, Summer 2007 – No 2;
123. Palaševski, Z. Naletoski, N. Mateva. (2009). Current situation and perspective of cattle breeding in Republic of Macedonia. *Biotechnology in Animal Husbandry* 25 (5-6), p. 581-590, 2009
124. Pinstrup-Andersen, P., R. Pandya-Lorch. 1999. "Food Security: A Global Perspective". In G.H. Peters, J. Braun, eds., *Food Security Diversification and Resource Management: Refocusing the Role of Agriculture?* Oxford: 23rd Conference of IAAE. Proceedings.
125. Plan Bleu. (2009). The Mediterranean has to take up three major challenges to ensure sustainable management of its endangered water resources. Blue Plan Notes Environment and Development in the Mediterranean No 11, February 2009, www.planbleu.org
126. Plan Bleu. (2008). The Blue Plan's sustainable development outlook for the Mediterranean. United Nations Environment Programme, Mediterranean Action Plan, Regional Activity Centre, Sophia Antipolis, France, www.planbleu.org
127. Plan Bleu. (2007). The Blue Plan, "Cradle of Mediterranean Futures". Intervention Framework 2007-2015. Working Document. Blue Plan Regional Activity Centre. Sophia Antipolis, 2007
128. Plan Bleu. (2005). A Sustainable Future for the Mediterranean. The Blue Plan's Environment and Development Outlook. Edited by Guillaume Benoit and Aline Comeau, Earthscan, London • Sterling, VA, www.planbleu.org
129. Plan Bleu. (2003). Threats to Soils in Mediterranean Countries. Document Review, Plan Bleu Papers 2, May, 2003, Regional Activity Centre, Sophia Antipolis, France, www.planbleu.org
130. Popović Vesna. (2003). *Evropska agrarna podrška i održivi ruralni razvoj*. Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd
131. Поповић Весна, Бранко Кагић. (2007). Увозна заштита и подршка извозу пољопривреде Србије у процесу приступања СТО и ЕУ. Институт за економику пољопривреде, Београд
132. Porter, M. E. (1985), *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*, New York: Free Press.

133. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council, *Establishing a Framework for the Protection of Soil and Amending Directive 2004/35/EC*, (presented by the Commission) Brussels, 22.9.2006 COM(2006) 232 final 2006/0086 (COD).
134. Радуловић, М. и остали. (2003). Анализа постојећег стања пољопривредних површина у општини Бар са предлогом мјера за њихово активирање – 10+ за Бар, Биотехнички институт подгорица – Центар за субтропске културе Бар, 2003.
135. Радуловић, М. (2007). Медитеранско воћарство (радни материјал). Универзитет Црне Горе – Биотехнички институт, Подгорица – Бар,
136. Rastoin, Jean-Louis. Terroirs Méditerranéens. Créer un label méditerranéen pour les produits agroalimentaires d'origine. IPEMED, <http://www.ipemed.coop/IMG/pdf/IPEMED-LABEL-TERROIRS.pdf>
137. Rastoin, Jean-Louis. (2009). Vers une marque ombrelle des produits alimentaires méditerranéens: le projet IPEMED. Premier Seminaire *LA SIGNALISATION DES TERROIRS – Pourquoi? Comment faire? Concepts, méthodes, pratiques et témoignages*. CIHEAM Haute Ecole des Terroirs Méditerranéens, Paris, 2-3 juillet 2009, http://www.iamm.fr/ress_doc/multimedia/conferences/terroirs/ressources/rastoin_resume.pdf
138. Републички завод за статистику Србије. (2009). Анкета о радној снази, април 2009
139. Републички завод за статистику Србије. (2009). База података спољне трговине, <http://webzrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/spoljna/izbor.htm>
140. Републички завод за статистику Србије. (2008). Општине у Србији;
141. Републички завод за статистику Србије. (2008а). Статистички годишњак Србије;
142. Републички завод за статистику Србије. (2008б). Статистика спољне трговине. Интерна документација;
143. Републички завод за статистику Србије. (2007). Студија о животном стандарду Србије 2002-2007;
144. Republički zavod za statistiku Crne Gore. (2003). Statistički godišnjak Crne Gore, Podgorica,
145. Regionalni biznis centar Bar. (2005). Izveštaj o radu, januar-septembar 2005, <http://www.nasme.cg.yu/projekti/ipodrska/bc3.php>
146. Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety, OJ L 31, 01.2.2002;
147. Regulation (EC) No 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC), OJ L 210, 31.7.2006.
148. Savezni zavod za statistiku. (1990). Statistički godišnjak Jugoslavije, Beograd, 1990.
149. Savezni zavod za statistiku. (1993). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1991. Stanovništvo, Knjiga 5, Beograd, 1993,
150. Savić Mirjana, Vesna Popović. (2008). *Svojstva, proizvodnja i promet začina*. Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd,
151. Savić i ostali. (2008). Strategija razvoja poljoprivrede Bara,
152. Schinas Orestis, Stratos Papadimitriou. The Mediterranean ports in the era of mega-carriers: a strategic approach, www.martrans.org/documents/2003/ports/OSpaper_megacarriers.pdf
153. Службени гласник Републике Србије, бр. 83/2008, 10.09. 2008. Споразум о стабилизацији и придруживању између Европских заједница и њихових држава чланица, са једне стране, и Републике Србије, са друге стране; Прелазни споразум о трговини и трговинским питањима између Европске заједнице, са једне стране, и Републике Србије, са друге стране,
154. Službeni glasnik RS, br. 62/2006. Zakon o organskoj proizvodnji i organskim proizvodima,
155. Službeni list Republike Crne Gore, br. 55/2003. Zakon o maslinarstvu

156. SO Bar. (2006). Odluka o budžetu opštine Bar za 2007. godinu , br. 030-200 od 28.12. 2006., <http://www.bar.cg.yu/?gid=0>
157. Somogyi S., Kajari K., Novković N. (2007). *Multifunkcionalnost i raznovrsnost poljoprivrede*. Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj u Republici Srpskoj – Tematski zbornik, Poljoprivredni fakultet, Istočno Sarajevo, Poljoprivredni fakultet Istočno Sarajevo, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd, Balkanska asocijacija za životnu sredinu;
158. Станковић, С. „Скадарско језеро у светлу концепције активне заштите природе“, *Скадарско језеро*, САНУ, 1983,
159. State Statistical Office Republic of Macedonia. (2008). Gross Domestic Product. News Release, No: 3.1.8.10, 10.11.2008;
160. State Statistical Office Republic of Macedonia (2009). Labour Market. News Release, No: 2.1.9.26, 09.10.2009;
161. State Statistical Office Republic of Macedonia (2009a). National Accounts. News Release, No: 3.1.9.02, 10.04.2009;
162. State Statistical Office Republic of Macedonia (2009b). Field crops, orchards and vineyards, 2008. Statistical Review: Agriculture, Skopje, Juny 2009;
163. Stuczynski, T. et al.: *Wyznaczanie obszarów, na których przekroczone są standardy jakości gleb - Poradnik metodyczny dla administracji*, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Warszawa 2004,
164. Шимић Санда. (2009). Инструмент за предприступну помоћ – ИПА – Компонента 2 Регионална и прекогранична сарадња. Министарство финансија. Презентација, 24. август 2009, <http://www.evropa.gov.rs/Documents/Entity/CBC/Programmes/42/Calls/24/Presentation/3098/PREZENTACIJA%201%20regionalni%20i%20prekogranicni%20programi.pdf>
165. The European Community's Sixth Environment Action Programme "*Environment 2010: Our Future, Our Choice*"; Decision No 1600/2002/EC of the European Parliament and of the Council of 22 July 2002 laying down the Sixth Environmental Action Programme; OJ L 242, 10.9.2002,
166. The World Bank (2005), Country Economic Memorandum for Montenegro, <http://siteresources.worldbank.org/INTSERBIA/Resources/3008031120227465222/MontenegroEconomicMemorandum.pdf>
167. Todorović J., D. Đurićin, S. Janošević. (1998.). Strategijski menadžment. Institut za tržišna istraživanja, Beograd;BRISATI
168. Tomić Danilo, Vesna Popović, Jonel Subić. (2009). The role of agriculture in the sustainable territorial development, Bulletin, Economic Sciences Series, Vol. LXI, No. 3/2009, pp. 1-10, Petroleum-Gas University of Ploiești, Romania;
169. Tozanli Selma. (2009). Diversity of the agrifood industry in the Mediterranean. Analyses, The CIHEAM Watch Letter, Winter 2009 - No 8, www.ciheam.org
170. Udruženje poljoprivrednika Mrkojevići, Bar. (2005). Otvaranje pogona za sortiranje, kalibriranje, pakovanje i sušenje voća i povrća u Baru. Biznis plan
171. UN. (1992a). RIO Declaration on Environment and Development. Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992, A/CONF.151/26 (Vol. I), 12. August, 1992, UN Department of Economic and Social Affairs, 2000. <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>
172. UN. (1992b). Agenda 21. United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992. <http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/english/agenda21chapter14.htm>
173. UN. (1998). KYOTO Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change. <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>
174. UN. (2000). United Nations Millennium Declaration. Resolution adopted by the General Assembly, 55/2, 8th plenary meeting, 8 September 2000, <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>

175. UN. (2002). Report of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, 26 August-4 September 2002, A/CONF. 199/20, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/636/93/PDF/N0263693.pdf?OpenElement>
176. UNECE. (2002). Committee on Environmental Policy. Draft Environmental Performance Review of Yugoslavia for the Eighth session of the Committee on Environment Policy, November 2002, http://www.un.org.yu/download/83/283-epr_unep.pdf
177. UNEP/MAP. (2005). Mediterranean Strategy for Sustainable Development. A Framework for Environmental Sustainability and Shared Prosperity. Tenth Meeting of the Mediterranean Commission on Sustainable Development (MCSD), 20-22 June 2005, Athens, Greece, UNEP(DEC)/MED IG.16/7, 27. June 2005. www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/egmIndicators/MSSD_latest_eng.pdf
178. Vidojević D., Manojlović M. (2007), Overview of soil information and policies in Serbia, p. 87-88, Hengl T. et al. (eds) *Status and prospect of soil information of south-eastern Europe: soil data bases, projects and applications*, JRC;
179. Vlada Republike Crne Gore. (2003). Predlog Zakona o maslinarstvu, <http://www.vlada.cg.yu/biblioteka.php?key=&row=80>
180. Vlada Republike Crne Gore, Direkcija za MSP. (2006). Podsticanje konkurentnosti i izvoza. Strateški i operativni plan, www.nasme.cg.yu/projekti/strateski_razvojni/PodstKonkIzvoza.pdf
181. Vlada Republike Crne Gore, Direkcija za MSP. Made in Montenegro. Preduzeća, www.nasme.cg.yu/publikacije/Preduzeca%20Made%20in%20MN.pdf
182. Vlada Republike Crne Gore, Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine. (2007a). Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore, januar 2007. <http://www.mturizma.vlada.cg.yu/vijesti.php?akcija=rubrika&rubrika=51>
183. Vlada Republike Crne Gore. (2007b). Crna Gora postala članica IOC - Medjunarodnog savjeta za maslinu, [Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede 17.12.2007.](http://www.vlada.cg.yu/minpolj/vijesti.php?akcija=rubrika&rubrika=19&row=10&)
184. Vlada Republike Crne Gore. (2007c). Nacrt zakona o slatkovodnom ribarstvu, <http://www.gom.cg.yu/files/1177330782.doc>
185. Vlada Republike Srbije. (2003). Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji, <http://www.prsp.sr.gov.yu/dokumenta.jsp>;
186. Vlada Republike Srbije. (2007). Drugi izveštaj o implementaciji Strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji, <http://www.prsp.sr.gov.yu/dokumenta.jsp>
187. Влада Републике Србије. (2008). Национални програм за интеграцију у Европску унију (НПИ), Београд, октобар, 2008, <http://www.srbija.gov.rs/>
188. Zavod za zapošljavanje i Institut za strateške studije i projekcije Crne Gore – ISSP. Radna snaga i zaposlenost u Crnoj Gori, Podgorica, 2007, <http://www.zzz.cg.yu/shared/Radna%20snaga%20i%20zaposlenost%202007.pdf>
189. Живановић Миљковић, Ј. (2009), *Заштита, уређење и употреба земљишта у делу периурбане зоне великог града-пример Београда*, Универзитет у Београду, Географски факултет, Катедра за просторно планирање, магистарска теза
190. Weihrich, H. (1982) The TOWS matrix: a tool for situational analysis, *Journal of Long Range Planning*, Vol. 15 Issue 2, pp.12-14,
191. Willett, W.C., F Sacks, A Trichopoulou, G Drescher, A Ferro-Luzzi, E Helsing and D Trichopoulos. (1995). Mediterranean diet pyramid: a cultural model for healthy eating. *American Journal of Clinical Nutrition*, Vol 61, 1402S-1406S, <http://www.ajcn.org/cgi/content/abstract/61/6/1402S>
192. World Bank. (2007). Agriculture for Development. World Development Report 2008, Washington.

193. World Bank. (2009). The World Bank's Strategy in Serbia: 2008-2011, <http://go.worldbank.org/SYUSKPNND0>
194. World Bank. (2009a). Country Brief 2009 – Albania <http://go.worldbank.org/03Q38E0A10>
195. World Bank. (2009b). Country Brief 2009 – Bosnia and Herzegovina, <http://go.worldbank.org/71AT82BD10>
196. World Bank. (2009c). Country Brief 2009 – FYR Macedonia, <http://go.worldbank.org/PW6POJ3NA0>
197. World Bank. (2009d). Country Brief 2009 – Serbia, <http://go.worldbank.org/S0QCS14I10>
198. World Bank. (2009e). Country Brief 2009 – Kosovo, <http://go.worldbank.org/0YN9SSGZP0>
199. World Bank. (2009f). Country Brief 2009 – Croatia, <http://go.worldbank.org/NTDIRV42F0>
200. World Bank. (2009g). Country Brief 2009 – Montenegro, <http://go.worldbank.org/0I1DY74OP0>
201. http://www.albanianembassy.com.my/investment_business/
202. <http://www.bsec-organization.org/aoc/Agriculture/Pages/aPlan.aspx>
203. http://ec.europa.eu/enlargement/potential-candidate-countries/serbia/financial_en.htm
204. http://ec.europa.eu/agriculture/enlargement/countries/turkey/profile_en.pdf
205. http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/2008/table_en/2012.pdf
206. http://en.wikipedia.org/wiki/Mediterranean_Basin
207. http://en.wikipedia.org/wiki/Mediterranean_climate
208. http://en.wikipedia.org/wiki/Mediterranean_diet
209. http://en.wikipedia.org/wiki/Euro-Mediterranean_free_trade_area
210. <http://moan.iamb.it>
211. www.eliksir.cg.yu
212. www.sippo.ch/files/catalogues/hi_06.pdf
213. <http://www.nparkovi.cg.yu/NP%20Skadarsko%20Turizam.htm>
214. <http://www.bar.cg.yu/?gid=0>
215. http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/marine/docs/appendix_1_habitat.pdf
216. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/projects-in-focus/selected_project/croatia_itac_en.pdf
217. http://www.evropa.gov.rs/Evropa/PublicSite/CBC/NP_Programmes.aspx
218. www.sps-bar.edu.cg.yu
219. www.visitbar.org
220. <http://www.businessballs.com/swotanalysisfreetemplate.htm#SWOT%20analysis%20inventors,%20origins%20and%20history%20of%20SWOT%20analysis>
221. <http://www.businessballs.com/swotanalysisfreetemplate.htm>
222. <http://www.ipemed.coop/spip.php?rubrique9>
223. http://en.wikipedia.org/wiki/swot_analysis
224. http://en.wikipedia.org/wiki/European_Neighbourhood_Policy
225. http://en.wikipedia.org/wiki/Mediterranean_Union#cite_note-afp.google.com-0
226. http://www.southadriaticeuodistrict.eu/eng_ae.htm
227. http://www.southadriaticeuodistrict.eu/eng_convention.htm
228. http://www.cg.opstinakotor.org/index.php?option=com_content&task=view&id=604&Itemid=95